

УДК 373.5.048.4.01

**Еволюція світоглядних пріоритетів освіти:
філософський аналіз факторів і закономірностей**

Панченко Леся Миколаївна, кандидат філософських наук, доцент.

Світоглядні основи виявляться переконливими, а відтак освітня парадигма набуде ефективних ознак у тому разі, якщо вона враховуватиме і вміло використовуватиме взаємопотенціуючу дію визначальних чинників розвитку освіти зокрема і суспільства загалом.

Ключові слова: система освіти, світоглядно-концептуальні пріоритети, ефективна освітня парадигма, методологічна основа.

Актуальність теми визначається особливостями сучасного етапу розвитку освіти взагалі й національної системи освіти зокрема, теоретичними і практичними завданнями модернізації освіти, що є визначальним фактором сталого розвитку України в ХХІ столітті.

Потреба оновлення світоглядних пріоритетів освітньої парадигми, надання їм адекватної потребам сьогодення акцентованості не підлягає сумніву в середовищі як теоретиків, так і практиків освіти. Однак концептуальні пріоритети часто виявляються неефективними з огляду на суб'єктивізм, волюнтаризм і некритичність своїх положень.

Сучасна українська освіта стоїть перед необхідністю відповіді на двоєдиний виклик: з одного боку, йдеться про потребу бути на рівні вимог глобалізованого й інформаційного суспільства, з іншого боку, доводиться враховувати об'єктивні ресурсні обмеження, які є результатом кризових соціально-економічних процесів у межах України і світового господарського комплексу. Світоглядні основи виявляться переконливими, а відтак освітня парадигма набуде ефективних ознак у тому разі, якщо вона враховуватиме і вміло використовуватиме взаємопотенціуючу дію визначальних чинників розвитку освіти зокрема і суспільства загалом.

Впродовж попередніх двох десятиліть зазнав якісних змін світоглядно-аксіологічний тип людської цивілізації. Хоча цей процес ще незавершений, його напрям і основні структури виявили себе достатньо виразно.

Інформаційна революція і комп'ютеризація складають лише одну «координату» цієї зміни – технічну (технологічну). Гуманітаризація є ще одним атрибутом революції, що відбувається в соціокультурній сфері. Осереддям революційних змін стало природничо-наукове знання і заснована на ньому освіта: саме вони складають фундамент сучасного технократизму в культурі.

Потреба гуманізації та гуманітаризації освіти нині є предметом консенсусу в освітньому середовищі. Дегуманізація вбачається передусім у перетворенні освіти на інструментальну категорію індустріальних і ринкових відносин, у втраті гуманістичного смислу освіти, внаслідок чого вона перетворюється на утилітарне засвоєння вузького спектру професійних знань і навичок. Безперечно, дегуманізація освіти є результатом і ілюстрацією дегуманізації суспільства в соціальних інститутах. Цей процес підриває перспективи соціального прогресу, звужує горизонти демократії і нівелює духовно-етичні цінності. небезпека дегуманізованої освіти полягає у тому, що вона є чинником соціальної нестабільності, риси якої проглядаються в сучасній Україні.

Ситуація, в якій сьогодні опинилась освіта, є наслідком протистояння природничо-наукового та гуманітарного знання, започаткованого ще у XVIII столітті. основою такого протистояння була віра у спроможність науки дати остаточну відповідь на всі доленосні запитання, розв'язати всю проблеми людства. Гуманітарним же наукам відводився статус «суб'єктивного знання», яке нібито нездатне створити об'єктивної картини світу. Подолання такої однобічності залишається незавершеним навіть на початку XXI століття.

Епоха, в якій ми живемо, актуалізує освітню тематику ще більш потужними викликами, ніж попередня. І це зрозуміло. Наш час є часом переходу від індустріального до інформаційного суспільства, утвердження інтелекту як головного ресурсу розвитку цивілізації. Це час глобального (можна сказати й «обвального») зростання інформації, розвитку індустрії знань, реального накопичення наукових досягнень, що змінюють уявлення

про природу і сутність видимого (і невидимого) світів. Це час впровадження інноваційних підходів у виробництві і споживанні, інтелектуалізації економіки і політики, культури і мистецтва, релігії і моралі, всіх інших сфер людської життєдіяльності.

Інформаційне суспільство визначає головним фактором розвитку виробництва і використання інформації. Концепція інформаційного суспільства є різновидом теорії постіндустріального суспільства, фундаторами якої вважаються Е. Тоффлер та З. Бжезинський. Прибічники теорії інформаційного суспільства пов'язують його становлення насамперед із домінуванням «четвертого» – інформаційного – сектора економіки. При цьому стверджується, що капітал і праця, які є основою індустріального суспільства, поступаються місцем інформації та знанню у суспільстві сучасного формату.

Принципи, що реалізуються в соціальній системі інформаційного суспільства в майбутньому, повинні бути закладені в освітніх стратегіях і реалізовуватись уже нині. Це наголошує на важливій складовій парадигми освіти – ключовому значенні системи освіти в сучасному суспільстві. Пояснюється це в першу чергу якісно новим масштабом детермінуючого впливу системи освіти на формування реалій інформаційного суспільства, яке вперше визначається не стільки станом матеріального, скільки характером духовного виробництва і може стати реальністю лише внаслідок розвитку відповідних освітніх тенденцій в суспільстві [5, с. 178].

З огляду на все це стає зрозумілим, що найбільш практичне значення для реформування системи освіти має стати аксіологічний аспект нової парадигми освіти – нова система цінностей і етичних відносин між викладачем і студентом. Центральною цінністю виступає, зрозуміло, особа, особистість, оскільки розвиток саме її потенціалу, процес творчої самоактуалізації є абсолютною метою і суспільного розвитку, і функціонування системи освіти. Більше того, це положення набуло нормативного характеру, оскільки вимога спрямованості освіти на

всезагальний розвиток людини міститься в Загальній декларації прав людини.

Зазначена особливість передбачає пріоритетність гуманітарних цінностей системи освіти. Саме їх розвитком зумовлюється процес гуманізації та гуманітаризації освіти на сучасному етапі як головний напрям змістовного реформування системи освіти. Вирішального значення набувають два аспекти. Перший передбачає не тільки формування певної системи знань, а й розвиток духовності в контексті гармонійної взаємодії всіх індивідуальних процесів світосприйняття. Особливого значення тут набуває формування етично обумовленої мотивації навчання, орієнтованої на самоактуалізацію системи індивідуальних цінностей та гуманістичних характеристик системи взаємовідносин між викладачем і студентом. Другий аспект передбачає орієнтацію на подолання технократичної природи сучасного навчання.

Поняття «світогляд» тривалий час уподібнювалось системі поглядів на навколишній світ, суспільство і людину. Воно мало статус стрижня індивідуальної і суспільної свідомості, вбирало в себе окрім знань ще й переконання, ідеали, емоційно-вольові елементи психіки людини тощо. Теоретичною основою світогляду, його ядром вважалась філософія, яка інколи навіть ототожнювалась із світоглядом. Щоправда, таке ототожнення стосувалося лише марксистської, діалектико-матеріалістичної філософії та, відповідно, «єдино вірного» наукового світогляду.

Сучасний період еволюції світоглядної культури вітчизняної студентської молоді і педагогів характеризується як складний, проте вкрай важливий і необхідний процес зламу традиційної форми і становлення нової теоретичної моделі світорозуміння. Сьогодні в свідомості студентів і педагогів відбувається зіткнення різноманітних ідей, поглядів, принципів. Актуалізується потреба створення потужного інноваційно-інформаційного поля, здатного впливати на цей процес без тиску, толерантно, враховуючи

особливості тих «ідолів» (Ф. Бекон), що в минулому значною мірою визначали характер і зміст світоглядних орієнтирів.

На вітчизняних теренах світоглядна культура впродовж тривалого часу визначалася в основному потребами ідеологічного обслуговування командно-адміністративної системи, тому нині ідеологізований світогляд об'єктивно вступив у суперечність із тенденцією гуманізації і демократизації мислення. Також слід враховувати, що тоталітарному суспільству було органічно притаманне клішоване мислення як наслідок суперечності між філософією та політичною практикою. Це породжувало своєрідне «роздвоювання» свідомості людей, які бачили і розуміли принципове неспівпадіння, суперечності між декларованим та реальним.

Ще одна особливість стосується самого змісту мислення, тобто світоглядних засад, наповнених поняттями і уявленнями, що відповідали рівню розвитку науки XIX століття, були адекватними епосі «машинної цивілізації». Також слід відзначити, що в методиці формування світогляду панував антигуманний утилітарно-ідеологічний підхід, за якого студентам нав'язувались ідеї і погляди апологетичного або псевдонаукового характеру. Як результат – відбувалась деформація особистості, втрата сенсу існування, свідомість молоді охоплювала соціальна апатія, втрачався інтерес до навчання тощо.

Реальна демократизація і гуманізація суспільного життя сьогодні становить об'єктивну основу осмислення особистістю своєї національної та громадянської ідентичності, вона не заперечує неухильності впливу ідеологічного та політичного чинників, проте дає можливість кожному усвідомити свою творчу сутність і соціальну значущість.

Подолання низького рівня світоглядної культури, що призвело до формування догматизованого лінійного мислення, теоретичне осмислення результатів досягнень сучасної науки – ось чого вимагає від філософії сьогодення. Філософія продовжує залишатись стрижнем духовної культури суспільства, її квінтесенцією. Поліаспектність і багатовимірність світу, якому

властиві найрізноманітніші варіанти розвитку, потребує відмови від класичного фундаменталізму у філософії, суспільних та гуманітарних науках. В цьому контексті світоглядно-методологічний плюралізм є не стільки ознакою інтелектуальної кризи, скільки – як це не парадоксально – шляхом до її подолання.

Гуманізм у всіх своїх феноменологічних виявах належить до основних, базисних цінностей, які програмують діяльність людей. Але це соціокультурне програмування відбувається у складній, суперечливій боротьбі з негативними проявами соціально-біологічної сутності людини, під тиском жорстких економічних, суспільно-політичних і духовних детермінант. Не випадково поняття гуманізму нині тлумачиться як антитеза технократичному раціоналізму, а проблема людини в контексті сучасних глобалізаційних процесів і пов'язаних з ними цивілізаційних трансформацій постає як проблема формування нового типу особистості.

Система освіти в Україні досі зорієнтована на передачу знань, а освітні технології ґрунтуються переважно на запам'ятовуванні інформації і є пасивними, а не розвиваючими і не виховними. У цивілізованих країнах світу молодих людей у вищому навчальному закладі навчають бути особистістю, патріотом своєї батьківщини, організатором ділового життя, що набагато важче, ніж навчати знанню і вмінню виживати. Кінцевим результатом роботи освітніх закладів має стати людина з почуттям власної і національної гідності, з потребою пізнавати світ, себе, сенс життя, індивід з високим інтелектом і широким світоглядом, з умінням реалізувати себе в динамічному бутті. Духовність та інтелект – основні складові формування особистості, яка претендує за звання національної еліти.

Принципи гуманізму, демократії і толерантності повинні орієнтувати на позитивну мотивацію соціальної діяльності особистості. Випускник вищої школи має бути повноправним, відповідальним і активним учасником вирішення соціально-економічних, морально-етичних, культурно-освітніх, екологічних та інших проблем. З метою поширення кращих здобутків

національної культури та духовної спадщини бажано проводити фестивалі та конкурси, відроджувати національні свята, популяризувати притаманні українському народу духовні й моральні цінності. Адже одне з ключових завдань освіти – допомогти генерувати адекватні й ефективні світоглядні підходи, які забезпечать необхідний поступ національного розвитку в умовах посилення тенденцій глобалізму, економічної свободи і ринкової економіки.

Найважливіше завдання освіти – виховання особистості. Особистість – це людина, в якій виразно простежуються людські якості на кшталт совісті, честі, прагнення до цінностей найвищого гатунку. Такий індивід послідовно відстоює своє право на повагу до своєї духовної свободи і самовизначення. Самовизначення – це багатоетапний процес, складовою частиною якого є трансляція власних переживань і переклад їх на мову особистісних значень. Під духовним самовизначенням ми розуміємо вибір домінанти, яка сформована в результаті пізнавально-пошукової активності індивіда. Людина прагне визначити себе, своє «я», вона відбирає і «фільтрує» цінності життя і культури, формує своє соціокультурне поле. Драма людського життя є водночас драмою духовних пошуків, надбань і втрат.

Головним завданням сучасного студентства є необхідність навчитися самотійно не лише здобувати, а й обробляти інформацію. За відсутності повчального загальнокультурного, духовного, морального, мистецького досвіду це неможливо. Тому в процесі формування спеціаліста особлива увага приділяється формуванню світогляду на основі здобутого досвіду (його складові – раціонально-логічне (наука); емоційно-образне – (мистецтво); провіденційно-аксіологічне – (релігія).

В цьому контексті обґрунтовані світоглядні акценти ефективної освіти розставили В.Андрущенко та Л.Губерський: «Висхідна установка формування новітньої парадигми розвитку освіти пов'язана з утвердженням України не лише як локальної, а й як європейської і світової цивілізації, яка має власну ідентичність, національний характер і культуру, і вибудовуючи власний державний дім, має потребу у власних національних системах науки,

освіти і виховання [2, с. 22]». І далі: «Освіта повинна забезпечити не лише впровадження західних цінностей і розвиток глобальної культури, а й збереження автентичних цінностей кожної нації. Критерієм гармонізації цих суперечливих тенденцій можуть бути вічні загальнолюдські цінності. Суб'єктом відтворення культурної моделі єдності освіти і цінностей в умовах загальносвітової глобалізації може бути інтелігенція, яка традиційно була таким суб'єктом на терені України [2, с. 9]».

Орієнтація сучасної освіти коливається в системі двох полюсів світорозуміння: суспільство, в якому свобода і права людей обмежені, в якому одні люди використовують інших як засіб ми визначаємо як антигуманне; суспільство ж, у якому свобода і права поширюються на всіх громадян, а особистість завжди вважається метою і ніколи – засобом, ми визначаємо як гуманне. Попри доцільність і нагальність втілення останнього з названих підходів, сьогодні у світі продовжує домінувати авторитарна модель освіти, яка забезпечує відтворення людини насамперед як «засобу виробництва». Це доволі показово для сучасного українського суспільства.

З наростанням глобалізаційних процесів та пов'язаного з ними переходу до нових науково-інформаційних технологій відбувається зміна самої парадигми людського прогресу. Його сутністю, основним виміром і основним важелем стає розвиток особистості, людський розвиток як такий. Саме ця обставина буде визначати конкурентоспроможність кожної країни на оглядову перспективу. Ось чому сфера освіти, що найбільшою мірою детермінує рівень розвитку людини, має стати загальнонаціональним пріоритетом. В Україні цього ще не відбулося, тому важливим завданням є утвердження і в громадській думці, і в суспільній практиці пріоритетності сфери освіти як необхідної умови поступального і динамічного національного розвитку.

Іншим ключовим завданням повинна стати модернізація освіти у відповідності до вимог XXI століття і української державності. При цьому слід пам'ятати, що за роки, проведені в умовах педагогічного авторитаризму,

було втілено на практиці ідеал конформіста, пристосуванця, деіндивідуалізовану особу, яка неспроможна до самостійної і відповідальної поведінки на основі свідомого ставлення до дійсності.

Ідеалом освіченої людини повинна бути не стільки «людина що знає», скільки «людина, що думає», індивід, якого система освіти підготувала до життя, який орієнтується в складних умовах сучасності й усвідомив своє місце в суспільстві. Звідси – спрямованість процесу реформування освітніх програм, їх переорієнтація з рівня просвітницького на рівень «почуття-раціо», на виховання особистості з виразним і водночас гнучким інтелектом. Парадигмою сучасної освіти має стати не певна сума знань і вмінь, а своєрідна духовна опора людини в сучасному світі, основа духовності й самореалізації, не тільки «культура мислення», а й «культура розуміння».

У зв'язку з цим актуалізується потреба нових форм організації освіти з врахуванням, культивуванням і подальшим розвитком усього позитивного, що було в минулому. Завдання оновлення і розвитку сучасної вищої освіти відповідно до соціально-економічних і політичних умов, що змінилися, функціонування всіх його ланок не можуть бути успішно вирішені без урахування багатого досвіду, накопиченого в минулому.

Освіта є суспільним процесом (діяльністю, інституцією) розвитку і саморозвитку особистості. Вона пов'язана з оволодінням соціально значущим досвідом, втіленим у знання, вміннях, навичках творчої діяльності, чуттєво ціннісних формах духовно-практичного освоєння світу. Навчальний процес має здійснюватися на основі плюральної методології соціального знання, факторного аналізу суспільних явищ, усвідомлення цивілізаційної єдності людської історії, толерантності у взаємодії народів і культур, дискурсної форми організації навчання і виховання особистості.

Освітня сфера відображає суспільну необхідність оптимального поєднання традиційних національних цінностей з інноваційними цінностями глобальної культури. Освіта повинна забезпечити не лише впровадження

західних цінностей і розвиток глобальної культури, а й збереження автентичних цінностей кожної нації.

Компромісне узгодження загальнолюдських цінностей зі специфічно українськими має бути тим орієнтиром, на який скеровуватиметься глобалізаційні реформи в освітній сфері. Необхідно забезпечити оптимальний баланс між локальним і глобальним, щоб людина, формуючись як патріот своєї країни, усвідомлювала реалії глобалізованого світу, була здатна жити і діяти в ньому, нести свою частку відповідальності за нього, бути громадянином не тільки країни, а й світу.

Сутність сучасного процесу навчання складає не лише збагачення особистості певною системою знань і формування навичок практичної діяльності, а всебічна підготовка людини до життя в глобалізованому інформаційному просторі через створення рівних умов доступу до якісної освіти, забезпечення освіти впродовж життя, формування толерантного світогляду і дискурсного характеру взаємодії народів і культур.

На сучасну пору освіту необхідно розглядати як форму, котра сприяє становленню людини в бутті. Освіта як формування людини від самого початку включена в буттєву течію, а освітня структура має буттєву основу з моменту появи людини на світ. Через пізнання самого себе потрібно здійснювати пізнання життя. Цей прадавній постулат заслуговує на практичне використання в сучасній системі освіти. Буттєве коріння освітнього процесу дозволяє гармонійно формувати в людині чуйне сприйняття буттєвого перебігу навколишньої дійсності.

Освіта дозволяє інтегруватися людині в буття, одночасно сприяючи творенню буттєвої освітньої структури. Неможливо збудувати таку систему освіти, яка не вкорінена в певній картині світу. Прагнення збагнути істину лежить в основі освітнього процесу. Старогрецьке поняття «пандейя» віддзеркалює достовірно онтологічний сенс освіти. У часи Середньовіччя сутністю освітнього процесу вважалося значення Слова, у Новий час – знання, в межах якого освіта покликана не лише осягати світ, а й змінювати

його. Г. Гегель визначив онтологічний сенс освіти засобом сходження до всезагальних буттєвих основ. Г. Гадамер також вказував на онтологічний статус освіти, визначає його як аспект становлення буття.

Будучи процесом соціально організованого соціокультурного спадкоємництва, освіта вважається найбільш дієвою рушійною силою соціально-економічних змін, які ставлять саму систему освіти перед необхідністю постійних модернізацій.

Література:

1. *Вербицкая Л.А., Касевич В.Б.* О месте гуманитарных наук в системе знаний // Высшее образование в России. – 2003. – №1. – С. 21–30.
2. Губерський Л., Андрущенко В. Філософія як теорія та методологія розвитку освіти. – К. : «МП Леся», 2008. – 516 с.
3. *Кримський С. Б.* Запити філософських смислів / С. Б. Кримський. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
4. *Лук'янець В.* Фундаментальна наука і науковий світогляд у перспективі ХХІ сторіччя // Філософська думка. – 2006. – № 3. – С. 3-25.
5. *Хабермас Ю.* Моральное сознание и коммуникативное действие / Пер. с нем. Под ред. Д. В. Складнева. – СПб. : Наука, 2001. – 240 с.

Панченко Л.М. Эволюция мировоззренческих приоритетов образования: философский анализ факторов и закономерностей

Мировоззренческие основы окажутся убедительными, а значит и образовательная парадигма обретет эффективные признаки в том случае, если она будет учитывать и умело использовать взаимопотенцирующее действие определяющих факторов развития образования в частности и общества вообще.

Ключевые слова: система образования, мировоззренческо-концептуальные приоритеты, эффективная образовательная парадигма, методологическая основа.

Panchenko L.N. Evolution of world view priorities of education: philosophical analysis of factors and conformities to law

If educational paradigm takes into account and skillfully use the reciprocal potential action of the determinatives of education development in particular and society on the whole, the world view bases will appear persuasive and educational paradigm will find the effective signs.

Keywords: educational system, ideological-conceptual priorities, effective educational paradigm, a methodological basis.